

FƏQ VƏ FƏQ-in ƏNƏNƏVİ UÇOTLA QARŞILAŞDIRILMASI

İ. A. MƏMMƏDOV
Qafqaz Universiteti

Son dövrlərdə istehsalat xərclərinin içində birbaşa xərclərin payının azalması qarşılığında, ümumi istehsal xərcləri artmışdır. Bu da firmaların xərclərinin uçotunu aparmaq üçün istifadə etdikləri metodlara yenilərinin əlavə olunması ilə nəticələnmişdir. FƏQ bu yeni metodlardan biridir.

FƏQ məhsulun istehsalında ümumi xərcləri ortaya çıxaran fəaliyyətlərə görə malın qiymətləndirilməsinin aparılmasıdır. Fəaliyyətlər xərclərə səbəb olur, bu xərclər isə məhsullara istifadə etdikləri resurs nisbətində paylanır.

Açar sözlər : Fəaliyyət əsaslı qiymətləndirmə, xərclər uçotu, ümumi istehsal xərcləri

Müəssisələr mənfəət əldə etmək üçün çalışan təsərrüfat subyektləridir. Mənfəət gəlir və xərc nəticəsində ortaya çıxan anlayışdır. Gəlirin artırılmasının çətinliyini başa düşən müəssisələr, düzgün mənfəət hesablamaq üçün xərclərin uçotuna daha çox diqqət ayırmağa başladılar və nəticədə ənənəvi xərclər uçotuna alternativ bir neçə yeni qiymətləndirmə metodu ortaya çıxdı.

İstər daxili istər xarici bazar olsun, rəqabət ixti firmaların davamlılıq və mənfəətlilik qşədlərin çatmaqda çətinliklər yaradır. Mənfəəti əyən edən iki əsas amli var : gəlir və xərc. Gəlirin artırılmasının çətinliyini başa düşən firmalar, mənfəəti artırmaq üçün xərclərə daha çox diqqət yetirməyə başladılar və maya dəyərinin hesablanması mövzusunda diqqət artırdılar. Birbaşa əmək və xammal xərclərinin məhsullara yüklənməsi asanlıqla həyata keçirilə bilən mərhələdir. Ancaq ümumi istehsalat xərcləri ilə məhsullar arasında birbaşa əlaqənin olmaması, bu xərclərin məhsullara yüklənməsində, nəticə etibarlı ilə məhsulun maya dəyərinin hesablanmasında fikir ayrılıqları ortaya çıxarmağa başladı ki, bu da xərclərin uçotu üçün yeni sistemlərin meydana çıxması ilə nəticələndi. Həmçinin son zamanlar ümumi istehsal xərclərinin bütün xərclər içində payının artması da bu prosesə təkan verən amillərdən biri oldu. (1) "Activity-based costing (ABC)" bu müasir sistemlərdən biridir.

Azərbaycan dilinə **Fəaliyyət əsaslı qiymətləndirmə (FƏQ)** kimi tərcümə olunan bu üsula görə, məhsul istehsalı üçün fəaliyyətlər həyata keçirilir və bu fəaliyyətlər də müəssisə resurslarının istifadəsinə səbəb olur, dolayısıyla xərc ortaya çıxır. Yəni fəaliyyətlər, ortaya çıxan xərclərin səbəbidir. Daha sonra isə bu xərclər məhsullara, istifadə elədikləri resurslar nisbətində paylanır. (2) Ənənəvi uçot sistemində isə, ümumi istehsal xərcləri məhsullara ya birbaşa işçilik saati və ya birbaşa xammal miqdarına görə paylanır. Bu FƏQ-in klassik uçotdan əsas fəqridir. Bununla yanaşı FƏQ-də fəaliyyət,

fəaliyyət hovuzu, xərclər hovuzu, xərc paylama əmsalı kimi bəzi anlayışlar da yer alır. **Fəaliyyət** bir məhsulun istehsal prosesində görülməli hər hansı bir işdir. **Fəaliyyət hovuzu** isə, bənzər fəaliyyətlərin qruplaşdırılmasıdır. **Xərc hovuzları** fəaliyyətlərin istifadə etdiyi resursların ümumi məbləğidir, yəni pul ilə ifadəsidir. **Xərc paylama əmsalı** xərc hovuzunda toplanan məbləğləri məhsullara yükləmək üçün istifadə olunan əmsallardır. Ənənəvi uçot ümumi istehsal xərclərinin yaranma səbəbi kimi yalnızca istehsal miqdarın göstərir, bu xərcləri bir xərc hovuzunda (ümumi istehsal xərcləri) toplayır və yalnızca bir xərc paylama əmsalı vasitəsilə məhsullara yükləyir. FƏQ isə, istehsal xərclərinin yaranmasında bir neçə səbəb görür (istehsal miqdarı bunlardan sadəcə biridir), bu xərcləri bir neçə xərc hovuzunda toplayır və müxtəlif xərc paylama əmsalları ilə məhsullara yükləyir.

FƏQ-in mərhələləri : (3)

1. Fəaliyyətlərin müəyyənləşdirilməsi – bu mərhələ FƏQ-in ilk mərhələsidir. Müəssisədə FƏQ sisteminin qurması üçün ilk olaraq proseslər analiz edilməlidir və resurs istismarına səbəb olan fəaliyyətlər müəyyənləşdirilməlidir. Daha sonra isə bu fəaliyyətlər müəyyən kriteriyalara görə qruplaşdırılır.
2. Xərc paylama əmsallarının seçimi – Bu mərhələdə isə xərclərin yüklənməsi üçün istifadə olunacaq olan əmsallar müəyyənləşdirilir. Əmsallar əsasən iki cür təsnifləşdirilir : fəaliyyətlərin xərclərini xərc hovuzlarına yükləmək üçün, və hovuzlardan məhsullara paylamaq üçün olan əmsallar.
3. Xərc hovuzları – Bu mərhələ oxşar xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırılan fəaliyyətlərin səbəb olduqları xərclərin hovuzlarda toplanması ilə bağlıdır.
4. Yükləmə – Bu mərhələ maya dəyərinin hesablanmasında son mərhələdir. Bu etapda xərc hovuzlarına toplanmış məbləğlər, əvvəlcədən

müəyyənləşdirilmiş xərc paylama əmsalı vasitəsi ilə məhsullara yüklənir.

İndi isə, çox sadə bir nümunə ilə ənənvi uçotla FƏQ-i qarşılaşdıraq. Aşağıdakı cədvəldə müəssisənin A və B məhsulları ilə bağlı məlumatları yer almışdır.

	A	B
Istehsal miqdarı	100	100
Istehsal xəttinə çıxan maddə sayı (ÇMS)	20	40
Vahid məhsula işçilik saati (İS)	500/əd	500/əd
Maddə stok xərci (azn)	5000	

Mənbə: <http://muhasibetutrk.org/ecopedia/388-f/24881-faaliyet-tabanlı-maliyet-yontemi.html>

Ənənvi uçota görə Yükləmə Əmsalı = Stok xərci (azn) / İS = $5000 \text{azn} / [(100 \text{əd} \times 500 \text{saat} / \text{əd}) + (100 \text{əd} \times 500 \text{saat} / \text{əd})] = 0.05 \text{azn/saat}$

Məhsul xərcləri :

A məhsulu : $0.05 \text{azn/s} \times 50000 \text{s} = 2500 \text{azn}$

B məhsulu : $0.05 \text{azn/s} \times 50000 \text{s} = 2500 \text{azn}$.

Bu məlumatlara görə A və B məhsulu hər ikisi stok xərcindən eyni pay almış olur. Halbuki verilənlərə diqqətlə baxsaq görürükki B məhsulu A məhsuluna görə daha çox stok hərəkətinə malikdir. İndi isə FƏQ ilə hesablama aparaq.

Yükləmə əmsalı = Xərc/ Yükləmə açarı (ÇMS) = $5000 \text{azn} / 60 \text{cms} = 83.3 \text{azn/çms}$

Məhsul xərcləri :

A məhsulu : $83.3 \text{azn/çms} \times 20 \text{cms} = 1667 \text{azn}$

B məhsulu : $83.3 \text{azn/çms} \times 40 \text{cms} = 3333 \text{azn}$

Nəticə

FƏQ ilə hesablama bizə göstərdiki daha çox stok hərəkətinə malik olan B məhsulu stok xərcindən daha çox pay aldı. Yəni xərclərin fəaliyyətlərə görə məhsullara yüklənməsi sistemi (FƏQ), məhsulun maya dəyərinin hesablanması daha doğru məlumatlar əldə etməmizə səbəb olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Brunton, Nancy M, "Evelaution of Overhead Allocations", Management Accounting, Iyul, 1988, s. 22. 2. Kamil Büyükmirza, Maliyet ve Yönetim Muhasebesi, Gazi kitabevi, 9.baskı, Ankara, Avqust 2003, s.290, 291. 3. Figen Öker, Faaliyet Tabanlı Maliyetleme, Literatür Yayınları:109, Oktyabr 2003, s.32 <http://muhasibetutrk.org/ecopedia/388-f/24881-faaliyet-tabanlı-maliyet-yontemi.html>

ABC И СРАВНЕНИЕ ABC С ТРАДИЦИОННЫМ УЧЕТОМ

И.А.Маммедов

В последние годы в обмен на снижение доли прямых затрат в издержки производства, увеличились общие затраты производства. В результате чего, компании были вынуждены добавить новые методы используемые во время расчёта затрат. ABC (Activity Based Costing) один из этих новых методов. ABC это оценивание продукции по выявленном деятельности суммарных затрат в процессе производства товарной продукции. Деятельности влечет за собой расходы и эти расходы распределяются к продукции пропорционально по использованном ресурсом.

Ключевые слова: Расчёт себестоимости по видам деятельности, оценивание

ABC AND COMPARISON ABC WITH TRADITIONAL COSTING

İ.A.Mammadov

In recent years, due to reduction in the share of direct costs in production costs, the overall production costs have been increased. This urged the companies to adopt new methods in keeping records of expenses. ABC is one of these new methods.

ABC is to measure the costs of a product based on the activities revealing overall costs in the manufacturing process of a product. Activities lead to costs, thus these costs are distributed to the products in the proportion of resources they use.

Key words: ABC costing, costing